

MIR SAYYID SHARIF JURJONIYNING MANTIQ VA FALSAFAGA OID QARASHLARI

Boymirzayeva Xurshida Sobirovna

*Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Ijtimoiy va
gumanitar fanlar kafedrasi o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Sohibqiron Amir Temur tomonidan Samarqandning shon-shuhratini oshirish va uni jahon ilmiy markazlaridan biriga aylantirish niyatida o'z poytaxtiga to'plagan olimlaridan biri Mir Sayyid Sharif Jurjoniydur. Ali ibn Muhammad ibn Ali Husayn Jurjoni Astrobod yaqinidagi Tog'u qishlog'ida 740-hijriy (1339) yilda tug'ilgan. Yoshlik davridan boshlab barcha fanlar qatori falsafa, mantiq va tilga juda ham qiziqqan. Jurjoni ellikdan ortiq asarlar muallifi bo'lgan. Bu asarlar fanning deyarli barcha sohalarini qamrab olgan. Jurjoni Markaziy Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari mantiqiy merosining barcha oqimlarini tahlil etib, ularni yanada rivojlantirgan.

Kalit so'zlar: falsafa, bilish nazariyasi, borliq haqidagi ta'limot, mantiqiy fikrlash ta'limoti, "to'rt unsur", dialektik dunyoqarash

ANNOTATION

Key words: philosophy, theory of knowledge, theory of existence, theory of logical thinking, "four elements", dialectical worldview

Jurjoni, Abulhasan Ali ibn Muhammad Sayyid Sharif 1339-yil Astrobod yaqinidagi Togu (Toju) qishlog'ida tug'ilgan. Amir Temur davrida yashab ijod etgan yirik mutakallim, faylasuf, shoir va munajjim. Astrobodda ta'lim olgan, mudarrislik faoliyati bilan shug'ullangan. O'rta Sharq shaharlari bo'ylab ko'p sayohat qilib, Qutbiddin Roziy Taxtoniy, Fanoriy, Muborakshohlardan saboq olgan. Taxminan 1374-yil Sheroz shahriga kelgan, shahar Amir Temur tomonidan 1387-yili egallangach, Samarqandga ko'chib ketib, u yerda yashagan, 20 yilga yaqin Temur saroyida ijod qilgan. Temur vafotidan so'ng (1405-y.) Sherozga qaytib, shu yerda 1413-yili vafot etgan.

Jurjoni umri davomida 50 dan ortiq asar yozib, bu asarlar fanning deyarli barcha sohalarini qamrab olgan. Ammo Ulug'bekka bevosita ta'sir etgani, shubhasiz uning XII—XIII asrlarda Xorazmda yashab o'tgan Mahmud al-Chag'iniyning astronomiyaga oid asariga yozgan «Sharh mulahas al-haya» («Astronomiyaga oid saylanmaga sharh») va Nasiriddin Tusiy asariga bag'ishlangan «Sharhe tazkiratul Nasiriyat» («Astronomiya haqida eslatmaga sharh») asarlaridir.

Olimning bilish nazariyasi va mantiqqa doir «At-ta'rifot» («Ta'riflar»), «Usuli

mantiqiy» («Mantiqusuli») va ilmiy bahs faniga bag‘ishlangan «Odob ul-munozara» («Munozara olib borishning qoidalari haqida risola») kabi arab tilida yozilgan asarlarning muallifi hamdir. Bundan tashqari Jurjoniyning fors tilida yozilgan mantiqqa oid bir necha asarlari ham bizgacha yetib kelgan. Bulardan «Sug‘ro» («Kichik dalil bo‘la oladigan hukm»), «Kubro» («Katta dalil bo‘la oladigan hukm»), «Avsat dar mantiq» («Mantiqda o‘rta xulosa») va boshqalarni ko‘rsatib o‘tish mumkin. Uning «Sharhe faroize Sarojiya» («Meros bo‘lish majburiyatlarining Sarojiy ta‘rifiga sharh») asari huquqshunoslik masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, faqih Sajovandiy asarlariga javob tariqasida yozilgan.

Jurjoniyy XIV asr faylasufi Eziddin Abdurahmon al-Ijiiy (1300—1356)ning «Muvoqif fi ilm al-kalom» («Kalom ilmidagi manzillar») asariga yozgan «Sharhe mavoqif fi ilm al-kalom» sharhi uning zamondoshlari va undan keyingi avlod olimlari uchun falsafa va mantiq bo‘yicha o‘ziga xos qomus maqomiga ega bo‘ldi.

Sharhlardan tashqari Jurjoniyy juda ko‘p falsafiy asarlarga hoshiyalar yozdi. Uning Abu Ali ibn Sinoning «Ishorat» («Ko‘rsatmalar») asariga yozgan sharhi, Nasiriddin Tusiyning «Tajvid» («Abstraktsiya») asariga sharh yozgan shayx Shamsuddin Mahmud Isfahoniyy (1294—1349)ga javob tariqasida yozilgan hoshiyasi diqqatga sazovordir. Mazkur asarlar qo‘lyozma nusxalarining ko‘pchiligi Saudiya Arabistonining Riyoz shahridagi “Markazu-l-malik Faysal lil-buhus vad-dirosoti-l-islomiyya” kutubxonasida saqlanadi.

Jurjoniyy dunyoqarashi, undan oldin o‘tgan salafarinikidek, o‘rta asrlardagi butun falsafiy masalalarni, chunonchi, borliq haqidagi ta‘limot, koinot jumboqlari, modda va uning shakllari, jonsiz va jonli dunyoning xususiyatlari, jismoniy va ruhiy munosabatlar, bilish muammolari, mantiqiy fikrlash ta‘limoti, til va tafakkur aloqalari va boshqalarni o‘z ichiga oladi. U koinot, inson va aqlni qamrab oluvchi dunyoning umumiy manzarasini yaratishga harakat qildi. Jurjoniyy aqidasi xos bo‘lgan narsa borliq manzarasini bosqimcha-bosqich tartibda tushuntirishdan iborat edi. Besh bobdan iborat bo‘lgan «Dunyoni aks ettiruvchi ko‘zgu» risolasining birinchi bobini vojib ul-vujud va mumkin ul-vujud mavjud ekanligini asoslashga bag‘ishlaydi. Jurjoniyy shunday ta‘rif beradi: «Yo‘q bo‘lishi mumkin bo‘lmagan, bor bo‘lishi esa zarur bo‘lgan narsa vojib ul-vujud deb ataladi. Masalan, xoliqning o‘zligi kabi tushuncha. Borlig‘i ham, yo‘qligi ham zarur bo‘lmagan narsa esa mumkin ul-vujud deb ataladi».

Jurjoniyy fikricha, vojib ul-vujud xudo bo‘lib, mumkin ul-vujud moddiy olamdir. U borliqning birinchi sababi sifatida vojib ul-vujudni, ya‘ni xudoning borligini tan oladi. Uningcha, mumkin ul-vujud o‘zining bor bo‘lishi uchun qandaydir tarzda bo‘lsa ham, biror-bir sababga ehtiyoj sezadi. U biror-bir narsa tufayli, ya‘ni birinchi sabab qimmatiga ko‘ra vojib ul-vujud darajasiga ko‘tariladi.

Jurjoniy tabiatdagi hech bir hodisa sababsiz kelib chiqmaydi, deb ta'kidlaydi. Hamma mavjud ashyolardagi butun harakat va o'zgarishlar faqat makon va zamondagina ro'y beradi. Jurjoniy dunyo-qarashiga xos xususiyat, uning butun borliqni bir-biriga qonuniy ravishda bog'langan bo'lakchalardan iborat yagona tana sifatida ta'riflashdir. Uning fikricha, moddiy dunyoni tashkil etgan narsalar asosida to'rt unsur, ya'ni olov, havo, suv va tuproq yotadi. Uch unsurdan iborat boshqa jismlar, ya'ni metallar, o'simliklar va hayvonlar esa, yuqorida aytilgan to'rt unurning bir-birlari bilan qorishishining hosilasi sifatida kelib chiqqandir. To'rt unsur doimo harakatda ekanligidan o'zgaruvchan bo'lib, biri ikkinchisiga aylanib qolishi mumkin. Havo suvga, suv tuproqqa va hokazo.

Jurjoniy falsafasida moddiylik g'oyalarigina emas, balki dialektik dunyoqarash mavjud. Uning fikricha, moddiylikdan xoli bo'lgan bo'sh joy yo'q. Bu haqda u shunday yozadi: «Samoviy gumbaz buyuk doiradir. U barcha jismlarni qamrab olgan bo'lib, moddiy dunyoni chegaralab turadi. Ammo u bo'shliq emas, chunki uni moddadan tashqarida bo'lgan tushuncha yoki biror o'lchov bilan tushuntirib bo'lmaydi. Bundan tashqari bir-biri bilan o'zaro yopishib, ayni vaqtda boshqa jism bilan ham bog'lanib turgan narsaning o'zi bo'lishi mumkin emas. Har bir atrofdagi dunyo, o'zi turgan narsaga tegib turishi zarur va bir-birining ketidan yuqoridagidek tartibda joylashishi lozim, chunki bo'shliqning bo'lishi mumkin emas. Mana shunday jismlar, unsurlar, samoviy doiralar, butun sayyoralar va moddiy bo'lakchalarning tarkibiy majmuasi olam deb etaladi».

Sayyid Sharif Jurjoniy mantiqni falsafadan ajratmagan holda, uning ko'proq huquq va til sohalarida qo'llanilishini ta'minladi. Jurjoniyning ta'kidlashicha, nazariy bilimlar hayotiy tajribada hosil qilingan boshlang'ich bilimlar va ular to'g'risida fikrlash yo'li bilan kiritiladi. Bunday fikrlash jarayonini u xulosa deb ataydi va uning uch turini ko'rsatib o'tadi. Bular: qiyos (sillogizm), esteqro (induktsiya — bo'lakdan butunga tomon hukm yuritish) va hads (analogiya — o'xshatish). Bulardan qiyos xulosaning bosh turi hisoblanib, nazariy bilimlar hosil qilishning asosiy vositasi bo'lib maydonga chiqadi.

Jurjoniy to'la bo'lmagan induktsiya faqat taxminiy mulohazagagina olib keladi, deb o'ylaydi va uning ko'rsatishicha, biz olovning ayrim xususiy holatlarini kuzatsak, har qanday olov issiqlik chiqaradi, degan ayrim xususiyatga ega bo'lgan bilimdan, ya'ni deduktiv (butundan bo'lakka o'tadigan) holatga o'tadigan xulosa kelib chiqishi mumkin. Shu bilan birga uning ta'kidlashicha, induktiv yo'l bilan hosil qilingan bilimlar hamma vaqt ham haqiqatga to'g'ri kelavermaydi. Chunki inson tajribasi hech vaqt to'la mukammallikni bermaydi.

Jurjoniyning induktiv va deduktiv xulosalar haqidagi fikri Arastu va uning Sharqdagi izdoshlari fikrini eslatadi. Ammo bu fikrga noyob xulosalar qo'shib, takomillashtirilgan.

Xulosa, Jurjoniyning ilmiy faoliyati tufayli mantiq Temuriylar davrida inson bilimlarining barchasiga qo'llaniladigan qoida va mezon qonuniga aylandi. U har bir yuritilayotgan hukmning to'g'riligaii tortuvchi fanlarning toshu-tarozisi sifatida namoyon bo'ldi. Natijada tez orada vujudga kelgan Ulug'bek rasadxonasining ilmiy tadqiqotlarida keng qo'llanildi.

Jurjoni Markaziy Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari mantiqiy merosining barcha oqimlarini tahlil etib, ularni yanada rivojlantirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qodirov M. Markaziy osiyo, yaqin va o'rta sharqning falsafiy tafakkuri (o'rta asrlar). –Toshkent: ToshDShI nashriyoti, 2009. -191 b
 2. Rudolf. U. Al-Moturidiy va Samarqand sunniylik ilohiyoti. -Toshkent. 2008.
 3. Shermuhammedov S. Falsafa va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: Fan, 2005
 4. Sirojiddinov Sh. Islom Falsafasiga kirish: Kalom ilmi. –Toshkent: Iqtisodmoliya. 2008. -131 b.
 5. Xayrullaev. M. Uyg'onish davri va Sharq mutafakkirlari. –Toshkent, 1991.
 6. Xotamiy S.M. Islom tafakkuri tarixidan. -Toshkent, 2003.
 7. Ziyodov. Sh. Abu Mansur al-Moturidiy hayoti va merosi. –Toshkent, 2002
 8. Zohidiy. A. Turkistonda o'rta asr arab-musulmon madaniyati. -Toshkent, 1993.
 9. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. T.: O'zME. 2000-2006 y.1-12 j.
 10. Falsafa asoslari [Matn]: o'quv qo'llanma / Q.Nazarov [va boshq.]. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. - 380 b.
- <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/manaviyat-yulduzlari/mir-sayyid-jurjoni-1340-1413/>
 - <https://uz.wikipedia.org/wiki/Jurjoni>
 - https://library.samdukf.uz/files/f8ac2e838482415ca6441d7c4869825a_FALSAFA%20ASOSLAR.pdf
 - <https://www.elib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurs-ishi/item/13810-o-rta-asrlarda-sharq-falsafasining-rivoji>